

Саха тылыгар тиэкиһинэн үлэ

Матвеева Людмила Семеновна
Одьулуун орто оскуолатын
алын сүһүөх учуутала
Чурапчы улууһа

Алын сүһүөх оскуолаҕа литература аабыта - уус-уран айымньыны үөрэтии уонна тылы сайыннарыы курдук икки хайысханы тутуһар сүрүн биридимиэттэртэн биирдэстэрэ. Биридимиэт оҕо ааһар үөрүйэҕин, тылынан уонна суругунан санатын сайыннарар сүрүн оруоллаах. Оҕо ааһар уонна тиэкиһи кытта үлэтиир үөрүйэх инмит эрэ буоллабына, кини атын биридимиэттэргэ ситиһиилээхтик үөрэнэр кыабы ылар.

Нуучча тылыгар тиэксинэн үлэ көрүнэ элбэх буоллабына саха тылыгар аҕыйах. Алын кылаастарга хас биирдии оҕону аахпыт тиэкиһин ис хоһоонун өйдөөн болҕомтолоохтук ааһарга, ырытарга, түмэргэ, наардыырга үөрэтии биир сытыы кыһалҕа буолар.

Төрөөбүт тылы үөрэтиигэ биир наадалаах көрүн билиини, сатабылы бэрэбиэркэтиир урок. Урут ылбыт билиигэ, сатабылга олоһуран тест соруудахтарын оноруу улахан суолталаах. Оччоҕо урут үөрэтиллибит матырыйаал хатыланар, чингэтиллэр, хонтуруолланар. Тиэксинэн үлэ үөрэх кэмигэр уонна үөрэҕи таһынан дьарыктарга бэйэтин эрдэ ылбыт билиитигэр олоһуран сөптөөх эппиэти биэриитэ; наадалаах информацияны тиэкистэн булуута; инэриммит үөрүйэҕэр уонна сатабылыгар тирэҕирэн дьарыктааһын көдүүстээх дии саныыбын.

Биир типтээх соруудахтан кыра оҕо түргэнник салҕар, сүрүбүлдьиир. Онон тиэксинэн үлэ соруудабын уларыта сылдьан туһанар быдан көдүүстээх.

1 кылаас

Туртас

Бу ыт аата – Туртас. Туртас түүтэ ыраас.

Туртас табаны маньыр. Туртас табаны үүрэр. Түүн бөрөнү үрэр.

Туртас – сытыы ыт.

1. Иккис этиигэ хас тыл баарый ?

а) 3 б) 4 в) 5

2. **Табаны** диэн тыл хас сүһүөхтээҕий ?

а) 4 б) 2 в) 3

3. Маньыр диэн тылга баар

а) 6 буукуба, 6 дорҕоон

б) 6 буукуба, 5 дорҕоон

в) 5 буукуба, 6 дорҕоон

4. Түүтэ диэн тыл схематын булан бэлиэтээ.

а) ○ □ ○ □

в) ○ □ ○ □

в) ○ □ ○ □

5. Тургас - ханнык харамайый ?

а) көтөр б) ыт в) кыыл

Мэхээс

Үөттээх сир. Хонуу кытыыта. Күрүө **агта**. Бу Мэхээс **отгуур** сирэ. Кини күнүс уот оттор. Күөх буруо унаарар. Мэхээс күөс күөстүүр. **Собо** сиир. Онтон эмиэ оттуу барар.

1. Тиэкини болҕойон аах.

2. Тиэкис хас этииттэн турарый?

3. Төрдүс этиини уһул _____

4. Бэлиэтэммит тыллары сүһүөххэ арааран суруй: _____

5. Мэхээс, күөх, сиир диэн тыллары дорҕоон исхиэмэтинэн суруй _____

Күөрэгэй уйата

(1)Саас буолбута. (2) Күөх от үүммүтэ. (3) **Күөрэгэй** көтөн кэлбитэ.

(4) Онтон күөрэгэй уйа **туттубута**. (5) Көмүс сымыйт уурбута. (6) Сотору түөрт күөрэгэй оҕото көстүбүтэ.

(7) Күөрэгэй оҕолорун олус таптыыра. (8) Күн уотуттан, ардахтан хаххылыыра. (9) Куруутун ас таһан аһатара.

(10) Сотору уйа **кураанах** буолбута. (11) Түөрт кыра күөрэгэйдэр көшпүттэрэ.

Суорун Омоллоон

1.Тиэкиһи болҕойон аах.

2.Бэлиэтэммит тыллары сүһүөххэ арааран суруй: _____

3.5 этииттэн уһун аһаҕас дорҕоонноох тыллары булан уһул: _____

4.Бүтэһик этииттэн үс сүһүөхтээх тыллары булан суруй: _____

5.Иккис этииттэн ньиргиэрэ суох бүтэй дорҕоонноох тыллары булан суруй: _____

6.Дьуптуоннаах тыллары булан суруй: _____

2 кылаас

Сааскы сэргэхсийии

Биһиги бөһүөлэк уһугар олоробут. Хаар уулан бүттэ. **Сааскы** айылҕа тиллэн, күөх хампатын кэттэ. Кэҕэ кэрии тыаҕа чоргуйар. **Чыычаахтар** эгэлгэ ырыаны тардаллар.

Кыһын биһиги таспыт олус чункуга. Киэн нэлэмэн бааһынаттан сытыы тыал чыһырара. Тибии тэбэн бурҕатара.

Саас бааһынабыт быдан сэргэхсийдэ. **Трактордар** сир хорутан ньиргийэллэр. Обуруот үлэһиттэрэ түүннэри түбүгүрэллэр. Үлүскэн үлэ үгэнигэр көрдөөх күлсүү күөдьүйэр. Сааскы намыын салгынна дьоллоох тойук дуорайталыыр.

М . Обутова- Эверстова

1. Тиэкиһи болҕойон аах.

2. Иккис абзаһы уһул. _____

3. Төрдүс этииттэн туһааны, кэпсиирэни булан суруй _____

4. Бааһынаттан диэн тылы дорҕоонунан ырыт _____

5. Бастакы абзастан биир сүһүөхтээх тыллары уһул _____

6. Бэлиэтэммит тылларга олобун уонна сыһыарыытын бэлиэтээ. _____

7. Чоргуйар диэн тылы быһаар. _____

8. Төрдүс этиини сана чаастарынан ырыт _____

9. Элбэх ахсаанга турар туохтуурдары тиэкистэн бул _____

10. Саас туһунан 2 этиитэ суруй _____

Эһэ

Эһэ диэн **тыа** кыылыгыттан саамай адырҕалара. Аргый хааман мэһпэрдэтэлиир. Оннооҕор бөрө, көрөөт да саба түспэт, куттанар. Эһэ – аһара күүстээх, кимиэхэ да тыгыттарбат, **киһнээх**, өһүөмнүүлээх.

Күһүн балаҕан ыйыттан кыстыыр арҕабын **хастар**. Сүрдээх сэрэхтээх кыыл. Талах, болбукта, **силис** аныгар арҕабын бэлэмнээн бүтэрэн баран, ый устата арҕабын ааныгар төбөтүн уура сытан иһиллиир чугас **дьон**, тыас – уус баар буоллабына, көһөн атын сиргэ арҕах хаста **барар**. Кыһын, сайын сылдыар сирэ тус- туспа.

Егор Макаров

1. Тиэкиһи искэр аах, ис хоһоонун өйдөө.

2. Бу тыллар ситимнэрин тиэкис ис хоһоонун бэрээдэгинэн туруоран сааһылаа (1, 2, 3,4)

_____ арҕабын хастар, _____ мэһпэрдэтэлиир, ___ хаста барар, _____ адырҕалара.

3.Тиэкистэн чопчу предмети көрдөрөр аат тыллары булан суруй _____

4. Өһүөмнүүлээх диэн тыл суолтатын быһаар _____

5.Эһэни атыннык туох дииллэрий? _____

6.Күһүнгү ыйдар ханныктарый Суруй _____

7. Буукубатын ахсаана дорѳоонун ахсааньттан элбэх үс тылы булан суруй _____

8. Бэлиэтэммит тыллары уһул. Сага чаастарын суруй _____

9. Мэшэрдэтэлиир диэн тылы таба көһөрөр гына сүһэхтээ _____

10. Сүрдээх, талах, бөрө, сэрэхтээх, киннээх диэн тыллары алпабыыт бэрээдэгинэн суруй _____

Туттуллубут литература

1. Александрова М.Т , Н.В.Чуручанова . Хонтуруолунай ааѳы текстэрэ.- Дь., Бичик, 2002 с.
2. Капитонова И.Н., Васильева А.Е.Дьыктаан уонна аахпыттан суруйуу хомуруунньуга 1-4 кылаас. - Дь., Бичик, 2017с.
3. Каратаев И.И., Микушина Х.Г. Саха тыла. 2 кылаас-Дь., Бичик, 2000 с. .
4. Фомина Л.Г., Шарина Т.А. Изложение уонна диктант текстэрэ. 1-4 кылаас, Я., Саха сиринээѳи кинигэ издательствота, 1990 с.